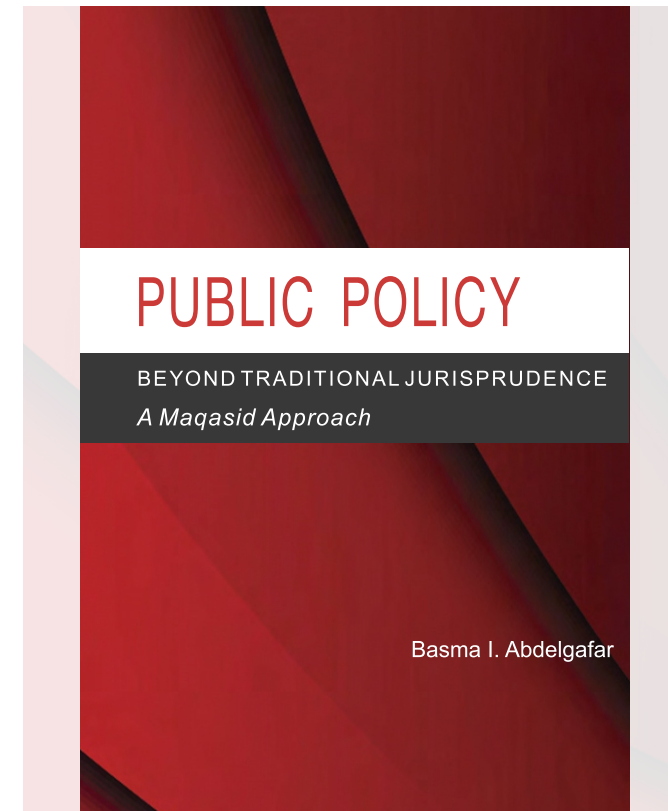

Басма И. Абдельгафар

МАМЛЕКЕТТИК САЯСАТ САЛТТУУ ЮРИСПРУДЕНЦИЯДАН ТЫШКАРЫ МАКАСИД ЫКМАСЫ

(IIIT) «Кыскача сунушталган китептер» сериясы

Ислам Ойлору Эл аралык Институтунун “Китептердин кыскача мааниси” аттуу жыйнагы – окурмандарга китеп мазмундарынын түп нуска маанисин жеткириш үчүн жазылган институттун негизги публикацияларынан кыскартылып түзүлгөн баалуу топтому.

Бул эмгек мамлекеттик саясатты максид (Шариаттын жогорку максаттары) көз карашына салуу менен Ислам окуусуна жаңы мейкиндикти ачат. Мамлекеттик саясат мыйзам менен саясат эмес өз алдынча окуу тартиби болуп эсептелет. Демек, Исламдагы мамлекеттик саясат бул жакта фикхтен (Ислам юриспруденциясы) жана саясат шариа (Шариатка багытталган саясат) экөөнөн тең башкача болгон тармак катары көргөзүлгөн.

Китепте методология, башкаруу, адам укуктары, адеп, саясий бийлик, реформа жана жаңылануу сыяктуу бир канча орчундуу темалар камтылган. Китеп максид ыкмасы Ислам мамлекеттик саясатынын теориясы менен практикасынан ажырагыс экенин белгилейт. Ошондой эле, бул мусулман тарыхында дайыма болуп келген башкаруудагы бир канча дилеммаларын чечкенге жараганын жана Исламдагы мамлекеттик саясатты негизги саясат окуусуна киргизиш үчүн Исламдагы негизги булактардын жеткиликтүү билим байлыгын кайра карап чыгууга түрткөнүн белгилейт.

Ислам Ойлору Эл аралык Институту (IIIT)

978-1-56564-383-3

Басма И. Абдельгафар

**МАМЛЕКЕТТИК САЯСАТ САЛТТУУ
ЮРИСПРУДЕНЦИЯДАН ТЫШКАРЫ
МАКАСИД ҮКМАСЫ**

Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)

Бишкек- 2020

УДК
ББК

Китептин демөөрчүсү:
Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)
Херндон, Вирджиния, США
Билим Интеграция Институту
Грузия, Тбилиси

Китепти англисчеден кыргызчага которгон **Ибраев Канатбек**
Китептин редактору **Беделбек кызы Вера**

Автору **Басма И. Абдельгафар**
Мамлекеттик саясат салттуу юриспруденциядан тышкары. Макасид ыкмасы: / Которгон **Ибраев Канатбек**:– Б.: 2020. – 34 б.

Бул китеп жалпы окурмандарга, Ислам динине кызыккандарга, Ислам динин изилдегендерге өтө пайдалуу. Бул китептин өзгөчөлүгү – исламга болгон жаңы көз карашты сунуштайт. Мусулмандарды калыптанып калган эски көрүнүштөрдөн арылтып, чыныгы ийгиликке жеткире турган жолдору чагылдырылат.

Китеп «Ихсан Хайрия» коомдук фонду тарабынан бастырылган

КЫРГЫЗСТАН МУСУЛМАНДАРЫНЫН ДИН БАШКАРМАСЫ
Бул китеп Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармасы тарабынан
тастыкталат. №

Public Policy Beyond Traditional Jurisprudence

A Maqasid Approach (Kyrgyz)

Basma I. Abdelgafar

IIIT Books-In-Brief Series

Мамлекеттик саясат салттуу юриспруденциядан тышкары. Макасид ыкмасы

Басма И. Абдельгафар

(ИИТ) «Кыскача сунушталган китептер» сериясы

© Ислам Ойлору Эл аралык Институту (ИИТ)

The international Institute of Islamic Thought (IIIT)

P. O. Box 669

Herndon, VA 20172, USA

www.iiit.org

IIIT London Office

P.O. Box 126

Richmond, Surrey

TW9 2UD, UK

www.iiituk.com

Б

УДК
ББК
Басма И. Абдельгафар 2020

Бул Ислам Ойлору Эл аралык Институтунун (ИИТ) кыскача китептер сериясы окурмандарга түп нусканын негизги мазмуну жөнүндө түшүнгүн берүү үчүн институттун негизги публикацияларынын кыска формага келтирилген баалуу коллекциясы болуп саналат. Окуганга ыңгайлуу, убакытты үнөмдөгөн кыска форматта чыгарылат. Бул конспекттер чоңураак, ири публикациялардын жакындан кылдат изилденген обзорлору болуп, окурмандарды түп нуканы андан ары тереңдеп изилдөөсүнө түрткү болот деп үмүттөнөбүз.

Жакшы башкаруунун негизги тармагы иштердин адамдардын пайдасы үчүн адилеттүү жүрүшү деп аныкталат. Мындай аныктоо мамлекеттик саясатка жана демократияны чечим чыгаруу процессине алып келүүгө тийиштүү. Бул аныктоодо Макасид аль-Шариянын ролу кандай?

Кандай гана мамлекет болбосун ал божомолдун негизинде гана иш алып барат. Макасид аль-Шариа багыт берүүчү катары өтө маанилүү ролду ойнойт. Ошондой эле, божомолдордун, максаттардын, кыймыл-аракеттердин структурасын түзүп, аны аныктоого мүмкүн кылат. Мындай мүмкүнчүлүк мамлекеттин иш аткаруусун, коррупциянын алдын алуусун жана жарандардын баарына тең кызмат көрсөтүүнү жакшыртат. Макасид аль-Шариянын мамлекеттик саясат менен биригүүсү чектөөлөрдү киргизүүдө, жоопкерчиликке басым жасоодо, артыкчылыктарды орнотууда жана мамлекет саясатты кандай аныктайт деген талкууга ыйык көрүнүш берүүдө чоң роль ойнойт. Мисалы, жалпы адамдардын жашоосуна түзмө-түз таасири бар чечимдерге алар катыша алышпайт, ошон үчүн демократиялык үн катууда *Шура* маанилүү постулат болуп саналат.

Бул китепте *Макасид* окууларынын Ислам мамлекеттик саясатына болгон салымы каралат. Ар бөлүм тийиштүү бир темага арналган жана баары чогулуп окурмандарга бул окуу тармагы менен таанышууну сунуш кылат. Айтыла турган идеялар кийинки өнүгүүгө абдан керектүү

экендиги шексиз. Саясат жана башкаруу абдан татаал маселелерден. Өзүнүн ишин жакшы билген жана негиз болуп бере турган иштерди даярдоого жөндөмдүү болгон изилдөөчүлөрдүн тобу болбосо, билим тармагын түзүү мүмкүн эмес. Автордун дүйнө жүзү боюнча саякаты аны *Макасид аль-Шарианы* колдоо потенциалы күчтүү жана ага өсүп келе жаткан кызыгуу бар экенине ынанган.

---

*Басма И. Абделгафардын түп нускасынын кыскартылган басылмасы
Мамлекеттик саясат салттуу юриспруденциядан тышкары.*

Макасид методу

ISBN hbk: 978-1-56564-376-5 ISBN pbk: 978-1-56564-375-8

2018

Кириш сөз

Бул китеп жети бөлүмдүн жыйнагынан түзүлүп, Ислам мамлекеттик саясатындагы оорчундуу темаларга Макасид окуусунун кошкон салымын көргөзөт. Исламдагы мамлекеттик саясат коомдук көйгөйлөргө карата мамлекеттик же коомдук башкаруучулардын иш-аракети же аракетсиздиги менен аныкталат. Ошондой эле, мүмкүнчүлүктөн пайда алыш үчүн (1) Куранда таква, таухидди мисал кылып айтылган адеп-ахлак, этика менен текшерилген; (2) жогорку максаттар менен же Макасид аль-Шариа менен бекемделген; (3) жамааттык чечим чыгаруу процесси же шура менен багытталган; (4) булардан улам реформа болуп, жакшыртуулар же *ислах* менен аныкталат. Макасид аль-Шариа б.а. ыйык мыйзамдын максаттары өзүнүн салттуу көрүнүшүндө ыйманды, өмүрдү, акылды, бала-чаканы, байлыкты, намысты сактоону камтыган этикалык салттуу структураны көргөзөт. Бул эмгектин максаты Исламдагы мамлекет саясатынын теориясы жана тажрыйбасында *макасид** методу абдан зарыл экенин көргөзүү. Ошондой эле, окумуштуулар менен активисттер саясат менен саясатчынын айырмасын Исламдын негизги булагы болгон Куран жана Сүннөттү окуу аркылуу айырмалашы керектигин дагы чагылдырган. Саясатта негизги булактарда табылган башкаруу процесси менен анын затынын колдонулушунун кеңири мааниге ээ болушу мүмкүн. Мамлекеттик саясаттын негизги окуулары жана тажрыйбасындай эле Исламдагы мамлекеттик саясат чыныгы көркөм өнөр болуп, же таза илим болуп дагы эсептелбейт, тескерисинче, экөөнү тең камтыган нерсе катары кабыл алынат. Анын көркөм өнөр болгону бир нече кызыкдар тараптарды альтернативдүү жолдорду аныктоо, өнүктүрүү, тартуулоо аркылуу тийиштүү кыймыл-аракетти тандоого ынандырууда. Илим катары каралганы анын ишенимдүү методологияга негизделгени жана ал аркылуу негиз-

* Бул *макасид* сөзүнүн маанисинин бир аз өзгөрүлүп колдонулганы. Анын колдонулушу Араб тилиндеги терминдин контекстине же окумуштуулардын ачык эле түзүп берген аныктамасына жараша болот. Жалпысынан *Макасид* айтылган маанилердин баарын камтыйт.

ги булактарды иштеп чыгып, заманбап саясат көйгөйлөрүн чечүү үчүн жаңы жана инновациялык жолдорду өзүнө камтыгандыгында. Көркөм өнөр жана илим катары Исламдагы мамлекеттик саясат *Макасид аль-Шарианын* философиясынын алкагына негизделген, ал кийинки муундун окумуштуулары менен практиканттары аныктаган ачылган жана ачылбаган сөздү түшүнүү үчүн бирдиктүү жана максаттуу окууга, түшүнүүгө, чечмелөөгө, ишке ашырууга үндөйт. Макасид аль-Шариага тийиштүү академиялык окуу бул максатка алмашкыс салым тартуулайт. Макасид академиялык окуусу башка Ислам методдорунан айырмаланат, өзгөчө салттуу юриспруденциядан максатка умтулуу, өбөлгө, артыкчылык баалуулугу, мультидисциплинардык (көп тармактуу окууларга) жана мультиметоддукка (көп тармакка багытталган метод) ачык болуу менен айырмаланат. Методдун жанданышы бир нече атактуу заманбап окумуштуулардын алты эселенген аракетине такалат: (1) Шарияттын ырайымдуулук, адилеттүүлүк, теңчилик, байлык сыяктуу негизги принциптерин көз жаздымда калтырган позициядан алыс болуу; (2) учурдагы жана көбүнчө светтик, ошол эле убакта айрым Мусулмандардын дагы Ислам эски, адилетсиз жана каардуу ишеним системасы деген ой-пикирин четке кагуу; (3) эмне үчүн Мусулман жамааттарынын кылгандары Ыйык буйрукта айтылган адамдык кадыр-баркка төп келбейт деген суроого жооп издөө; (4) Мусулман дүйнөсүндө жана ааламда Ислам жанданышы үчүн чектелген юридикалык көз караштан башка салттык басымдуу бир багыт альтернативасын издөө; (5) окумуштууларды башка окуу тармактарына Ислам окутууларын бириктирүү мүмкүнчүлүгүнө ээ кылуу; (6) көп улуттуу жана түрдүү маданият ээси болгон Мусулман коомчулугун бирдиктирип, ошондой эле, башкалар менен мамилени оңдоо критериясын сунуш кылуу.

Бул китептеги бөлүмдөрдө микрого (кичинекей) эмес макрого (чон) басым жасалат. Алар Макасид методу мамлекеттик саясатта жана башкарууда кандай колдонулары жөнүндө бир катар байланышкан идеяларды сунушташат. Мындай нерсе бизди мамлекеттик саясатты сындагандын ордуна башкалардын айткандарын дагы баалаганга жардам берет.

Мамлекеттик саясат дүйнөсүндө жана аны Исламда жүзөгө ашыруу (бул мамлекеттик бийлик же жалпы эле бийлик тарабынан коомдук көйгөйгө арналган аракет же аракетсиздиктин багыты) мусулманга берилген ыйык аманат болгон чындык менен Куран аркылуу болот.

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

Исламдагы мамлекеттик саясат: Макасид методу

Бул киришүү бөлүмүндө Ислам башкаруусу тууралуу окутууларында басымдуулук кылган диний укук методунун чектери, ошондой эле, бул чектөөлөр кандай бааланышы керек экендиги жана Макасид окутуулары анын алдындагы көйгөйлөр менен кыйынчылыктарга карай кандай кадам таштаары жөнүндө баяндалат. Бул тууралуу ар кандай баяндоолор жарактуу болушу мүмкүн, бирок алар дүйнөдөгү мусулмандардын калыптанган тажрыйбасына, диний укук методунан улам жапа чеккендеринин кесепеттерине жана мурда жалпыга таанылган негизсиз урмат-сыйларга адилеттүүлүк кылбайт. Диний-укуктук методдогу көйгөйлөрдү талдоодо жана чечүү жолдорун сунуш кылууда түшүнүктүү, максаттуу, динамикалык, комплекстүү режимдер менен толуктоо – Исламдагы башкаруу жана мамлекеттик саясатка байланыштуу заманбап көйгөйлөргө карата маанилүү кадам.

Исламдагы диний-укук методунун мамлекеттик саясатка болгон чектөөлөрүнүн эң көрүнүктүүсү *шураны* көз жаздымда калтыруу жана ага маани бербөө. *Шураны* мааниси Кудай тараптан буйрулган жамааттык чечим чыгарууда башкаруучу үчүн милдеттүү болбогон салттык кеңешүүнүн бири болгон процесс. *Шураны* сөзмө-сөз мааниси – балды анын чыккан жеринен алуу. Мындай маани чечим чыгаруу процесси, анын жыйынтыгы көрүнүктүү жана пайдалуу болуп, б.а. жакшырууга алып келиши керек (Ислах) деген сунушту чагылдырат. Ар кандай юристтердин талаштарына карабай, *Шура* Куранда (42:38) Кудайдын алдында жоопкерчилик менен Салахтан (Кудайга сыйынуу жана ага күндө беш маал милдеттүү түрдө тизе бүгүп, саждага жыгылуу) кийин эле айтылган себептен милдеттүү.

Шура концепциясы ачыкталган жана ачыкталбаган сөз кандай окулушу керектигине жакшы мисал тартуулайт. Чындыгында, бирин окуп, экинчисин калтырып кетүү толук эмес билимге жана чоң айырмачылыктарга алып келет. Бал ташыган аарылар дүйнөсүнө байланышкан үчүн шура концепциясы кыйытма маанини билдирет. Куранда эки сүрөдө (аль-Нахл менен аль-Шура) ачыкталган сөз бул кыйытма маанинин олуттуулугун түшүндүргөнгө жардам берет. Башында бизге адамдын ар түрдүүлүктү кабыл алуусуна карабастан түзүмдүн бир-

дигинин маанилүүлүгүн эскерткен. Кийинкилеринде ар түрдүү кабыл алуулардын себебинен пайда болгон талаш-тартыштарга жана жамааттык чечим чыгарууда, адамдын туруктуулугуна зарыл болгон салымга көңүл бурулат.

Ачыкталбаган сөздү ачыктаган заманбап академиялык адабият адамдары бал аарылардын жамааттык чечим чыгаруусундагы сабактарды үйрөнсө болоорун белгилейт. Чындыгында, бал аарылары планетада жамааттык чечим чыгарууда эң мыктылар болуп саналат. Бул мисалдан белгилүү болгондой *шура* коомдук башкаруучулар эпистемикалык (билимге, анын жарамдуулугуна тийиштүү) коомго таянган жана анын салымын кубаттоо менен бирге саясий альтернативаларга колдоо табыш үчүн токтоосуз байланыш процессин колдогон жамааттык чечим чыгаруу процесси катары сүрөттөлөт.

Демек, бул процесс белгилүү бир өзгөчөлүктөрдү камтыган эксперттик кеңеш системасы аркылуу мамлекеттик ишти башкарууга абдан окшош. Бул нерсе жетекчиликти, серепчиликти, жарандык катышууну, чечим критериясын, далилди, ынандырууну, изилдөөнү, добуш берүүнү /шайлоону, кворумду (шарттык сан) жана консенсусту (макулдашуу) камтыйт. Бул системада жетекчилик маанилүү, бирок эң башкылардан эмес. Жетекчиликтин башкы максаттары (1) көйгөйдү сүрөттөөдө кеңеш суроо; (2) ийгиликтүү жыйынтыктарга критерий коюу; (3) мүмкүн болгон жоопторду сунуштоо; (4) коомду мыкты багытка ынандыруу; (5) мыкты жамааттык чечимдерди алып чыгуу.

Шура процесси Ислам ой жүгүртүүгө кылган басымын көргөзгөн Исламдагы мамлекеттик саясатта ишендирүүнүн маанилүүлүгүн белгилейт. Куранда жөн эле буйруктар берилбестен, ал жакта акыл-эсти колдонгонго ишендирген, шыктандырган жана милдеттендирген каражаттар колдонулган. Мындай мамиле динге ишенгендерге кызыкдар элди ар кандай жолго алып жүрүүнүн маанилүүлүгүн көргөзөт. Курандын көп жеринде тынчтык менен адилеттүүлүктү орнотуш үчүн Пайгамбарлардын ишендирүү ыкмалары көргөзүлөт. Адамдарды кыймылдын же жашоонун белгилүү бир багытына ынандырууну Пайгамбар Мухаммаддын (с.а.в.)^{*} жетекчилигинен тапсак болот. Ал (с.а.в.) башка Пайгамбарлардан айырмаланып, Исламды көпчүлүккө эч кандай ук-

^{*}(С.А.В.) – Саллаллаху алейхи ва саллам: Аллахтын ырайымы жана саламы ага болсун! Мухаммед Пайгамбардын ысмы аталган сайын айтылуучу сөз.

муш нерселерди көргөзбөй эле жеткирген. Ынандырууга болгон басым ырым-жырым, авторитаризм жана табияттан тышкары нерселерге каршы көргөзмө.

Пайдага жетүү жана зыяндан алыс болуу маселелеринде коомду “алып жүрүү” *Макасид аль-Шариа* түшүнүгү менен тыгыз байланышта. Чечимдерди биз кантип негиздейбиз? Мамлекеттик саясаттын жете турган максаты кандай? Коомдук жыргалчылык эмнеден турат? Макасид аль-Шариа түшүнүгү Исламдын алгачкы күндөрүнөн бери белгилүү. Бирок анын расмий иштелип чыгуусу Х кылымда гана жарык көргөн. Ал убакта бир топ Мусулман окумуштуулары өзүлөрүнүн замандаштарына укук билдирүүлөрү менен тексттерди чечмелөөдө Ыйык Мыйзамдын максаттарына көңүл бурууга чакыруу үчүн бул ыкмага кайрылышкан. Өзүнүн салттык формасында макасид ыкмасы алты негизди сактоого басым жасайт. Алар – ыйман, өмүр, акыл-эс, бала-чака, байлык, намыс.

Алгачкы окумуштуулар “Кудайдын мыйзамынын пайдаларга жетүүдөн башка максаты жок” - деп айтышкан. Кайрылуусу кенен жана жалпы мүнөзгө ээ *Макасид аль-Шариа* ар кандай ишеним системасындагы ар түрдүү адамдарды жана топторду тартуу үчүн мүмкүн болуучу универсалдуу мамилени сунуш кылат. Ошондой эле, бул практикалык жана теоретикалык анын башка тармактардын арасынан саясат менен башкарууга колдонуусуна, өзгөчө убакыттын өтүшү менен анын эволюциясына ылайык мейкиндикти пайда кылат. Макасид Исламды саясат жана башкаруу жагынан окуусунда, тактап айтканда, этика менен дин ортосундагы маанилүү өзгөчөлүккө көңүл бурат. Курандагы этика аныкталмайынча динге байланыштуу деп айтуу болбойт. Маркум Шейх Мухаммад Абдуллах Драз кыскача баяндагандай Куран жашоонун ар бир тармагын камтыйт. Кыймыл-аракет менен байланган диний сыйынуу элементи болсо чектелген жана жеке болуп саналат.

Экинчиден, сунушталган этика бул жашоодо адамдын абийири, укуктук бийлик жана прерогатива (бир адамга же топко берилген өзгөчө укук же артыкчылык), ар бир адам эмне жакшы болсо ошого умтулуп, жаман нерседен сак болгону аркылуу текшерилгени. Үчүнчүдөн, Куран коркунуч менен үмүткө гана таянбайт, тескерисинче, адамдын акыл-эсине көңүл бурууну, түшүнүүнү жана жакшыртууну талап кылат.

Этика менен дин бири-бирин аныктабайт. Акыл-эс диндин позитивдүү мыйзамынан биринчи келет. Диний жана табигый мыйзамды калыптандырып, кабыл алганыбыз ошол акыл-эс аркылуу жүргүзүлөт. Чындыгында, диний мыйзам негизги бөлүктү гана сунуштайт, аң-сезим болсо анын маанисин орнотуп, колдонгонго аракет кылат. Бул түшүнүк аркылуу ниетти кароодо дин гана жалгыз фактор экенин көрсө болот. Саясатта жана башкарууда бул Ислам булактарынан келип чыккан сунуштар идеялар менен далилденген, же четке кагылган сын-пикирди кабыл алышы керек. Мындай учурда жеке адамдын ой-пикири эч кандай роль ойнобойт. Башкарууга болгон Макасид методу нормативдүү жана башка баалуу өбөлгөлөрдүн арасынан моралдык ырайым буйруктарын камтыйт. Кудайдын бардык ысымдарынын арасынан Мээримдүү ысымына өтө чоң басым жасалат. Исламда башкаруу эң биринчи физикалык жана моралдык ырайымга негизделген адамдын ыйык бакубаттуулугу болуп саналат. Чындыгында, ырайым Макасидге негизделген башкаруунун өзгөчөлүгү жана бул тармакка үндөгөндөр ушул эле нерсени кабыл албай, негизги маанисин теория менен практикага бириктиргенге, кайраттуулук менен жөндөмгө ээ болуулары зарыл. Тарыхта көз жоосун алып суктандырган лидерлер жана улуттар өтө чоң ырайым кылгандыгы үчүн ошондой деңгээлге жеткени анык.

Макасид методунун ийкемдүүлүгү ага юриспруденциядан тышкары кеңири салым кошконго мүмкүнчүлүк берет. Мамлекеттик саясаттын зарылчылыгы ишенимдүү методологиялык каражаттарын өнүктүрүүгө түртөт. Башкысы, Шариятта мамлекет жана анын негиздери жөнүндө, ошондой эле, материалдык жана процедуралык саясат тууралуу аз айтылат, же такыр эле айтылбайт деген билдирүүнү четке кагуу зарыл. Анткени Шарият саясат жөнүндө билимге бай жана ал билимди тийиштүү деңгээлде калыптанган акыл-эс менен гана алса болот. Ал аркылуу жарактуу материалды ачыкталган жана ачыкталбаган сөздөн керек учурда алып чыгуу мүмкүндүгүн түшүндүрөт. Ошондуктан Исламдагы мамлекеттик саясат салттуу юристтердин Шариятка киргизген үстүртөн көргөзүлгөн чектөөлөрүн кабыл ала албайт. Ошондой эле, тексттерде ачык айтылбаган, бирок салттуу окумуштуулар тарабынан Ислам мыйзамына эрежелер менен билдирүүлөрдү белгилеш үчүн киргизилген “чектөөсүз кызыкчылыктар” принцибин дагы кабыл алуу мүмкүн эмес. Куран көптөгөн ыкмаларды тартуулайт, анын ичинде баяндар, диалог, мисал, маалымат, насаат, байкоо, эскертүү, метафоралар, кайталоолор, аныктамалар, далилдер ж.б. бул нерселер коомдук иштерге жаңы жана пайдалуу ачылыштарды алып келет.

Бул бөлүм Исламдагы мамлекеттик саясаттын маанилүү тармактарын белгилейт. *Шура* чечим чыгарууда зарыл жана милдеттүү процесс катары көргөзүлгөн. Ынандыруу болсо бул тармактагылар үчүн негизги каражат катары сунушталат. *Ислах* күтүлгөн натыйжа болсо, *Макасид* жалпы максаттар катары көргөзүлгөн. Ырайым өтө жогорку деңгээлдеги баалуулук болуп, этика анын ажырагыс негизи катары көргөзүлгөн. Макасид методун Исламдагы мамлекеттик саясат окуусуна киришүү үчүн кабыл алуу олуттуу ачылыштарды жана глобалдык күрөшүүнү талап кылган өтө маанилүү өнүгүүнү камтыйт.

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

Мусулмандар жана башкаруу дилеммасы

Бул бөлүмдө Мусулмандар үч кадырлуу өкүлдөр менен башкарылат деп айтылат. Алардын ичине башкаруу системасы кандай гана болбосун мамлекет кирет, юристтердин, окумуштуулардын, имамдардын салттуу диний түзүмү жана ишенимдин мазмундарын өз алдынча аныктаганга жөндөмү жок жалпы өзгөрүүлөргө дуушар болгон аң-сезим. Бул үч нерсе алардын өз ара аракетте болгон жолдору менен чогуу Мусулмандар басып өтө турган кыйынчылыктарын көргөзөт. Албетте, эгер алар Шарияттын алкагында иштелип чыккан саясат жана башкаруу методдорун аткарууну каалашса.

Кыска тарыхый перспективанын камтылышы көпкө узаган азыркы күндөгү көйгөйлөргө башкаруучулардын, окумуштуулардын жана коомдун ич ара мамилесинин өнүгүүсүн чагылдырыш үчүн гана белгиленген. Шариятка артыкчылык берген Ислам башкаруусунун алтын доорун чагылдырган теориялар азыркы учурда коомдогу Шарияттан жийиркенүү менен коркуу сыяктуу кыйынчылыктар жөнүндө толук кандуу түшүндүрмө беришпейт. Ошон үчүн мусулмандарды башкарган жетекчилери менен чогуу Мусулман өлкөлөрүнүн жакшы башкаруусун, экономикалык, административдик, илимий, маданий тармактарынын кооздолгон версияларын эмес, чыныгы тарыхый тажрыйбасы тууралуу тийиштүү түшүнүккө ээ болуу абзел.

Улуттук мамлекеттердин заманбап дооруна чейин Мусулмандар урууларга негизделген династиялар менен башкарылган, ошондуктан, алар кеңири коомдук катышууну жакташпаган. Бул болсо башкаруу менен

жетекчиликте үмөттүн ар түрдүү болгон мүнөздөмөсүн көргөзгөн эмес деген түшүнүктү билдирет. Мындай башкаруу режими кол алдындагылар менен башкаруучулар ортосундагы гармониянын жоктугунан келип чыккан. Ар кайсы династиянын элдери менен башкаруучуларынын ортосундагы мамилелер Ислам юриспруденциясын саясаттын алкагында индивидуалдык жеке тартипте түшүнгөн жана орноткон дин аркылуу түзүлгөн. Жетекчилер Шарияттын жакшы башкаруу тармактарын иштеп чыгуу жана орнотуу ишинен бош болушкан. Ошол эле учурда жөнөкөй адамдар бийликти орнотууну, укуктарды талап кылууну жана зарыл болгон учурда бийликти алмаштырууну талап кылган билим менен каражаттардан алыс болушкан.

Династиялык башкарууда саясий жактан ыңгайлуу болгон жетекчилердин, юристтердин, коомдун ортосундагы чектөөлөр Мусулман коомунун саясий жактан жетилишине олуттуу таасирин тийгизген. Мындай жагдай диний окумуштуулардын жана алардын ишканаларынын динге күнүмдүк ишенгендерден жана окутууларын колдонгондордон юриспруденцияга эч байланышы жок жогорку деңгээлде өзгөчөлөнгөн чөйрө түзгөн. Акырындап диний сабат бул элитизмди (өзгөчөлүк) динди ыктыярдуу түрдө кабыл алгандарга тийиштүү багыттарды берүү менен чагылдырган. Айтор, жөнөкөй мусулмандар көпчүлүк учурда кандай гана иш болбосун ошол адамдарга таянганга аргасыз болушкан. Андай кылуу менен берилген багыт зарылдык катары кабыл алынып, Шарияттын ыйык табияты кете турган болуп, доордон артка калып бараткан нерседей түшүнүлгөн.

Деспотизмди бекемдөөгө багытталган концепциялардан башка башкаруу жөнүндө Шарияттын “үн катпашы” деген билдирүү тарыхый окуяларга салым кошкон эң чоң мифтердин бири болуп эсептелет. Андай түшүнүктөрдүн бири – дүйнөлүк башкаруу иштеринде “Кудайдын берген эркиндиги” фантастикасы. Жаратылган нерселерди башкарууда Кудайдын эркиндиги талашсыз, бирок бул нерсе өзүбүздүн эркибиз жана кыймыл-аракетибиз менен жасаган нерселер күнүмдүк жашообузда ачык билинбейт. Демек, Кудай гана мыйзамдын жалгыз булагы деп ишенүү жана башкаларды бул нерсеге үндөө жаңылыштык эле эмес, коркунучтуу дагы. Акылды колдонуу менен адамдар адеп-ахлактын негизи менен кыймыл-аракеттин максатынын формулировкасына карабай алардын ортосунда мыйзам чыгаруу ишин улантып келет. Башкаруунун кандай гана деңгээли болбосун, ал адамдын тапкычтыгын жана эркиндигин талап кылат.

Чыныгы Исламдык башкаруу жетектеген бийлик менен коомдун ортосундагы мамилени туруктуу жаңылануу процесси аркылуу бекемдеп турат. Мусулмандар өзүлөрүнүн моралдык милдеттемелерине негизделген жамааттык макулдашкан саясий процесске баш ийишпесе, абсолюттук Кудайдын өкүмүсүз адамдын бийлигине баш ийишпейт. Тарыхта бул мамилени жана анын мүнөздөмөсүн милдеттүү эмес деп көз жаздымда калтыруу колониализм (жана азыркы заман) алып келген өзгөрүүлөргө даяр эмес кылган саясий жетилбегендикке алып келген. Ошол эле учурда учурдагы саясий активисттердин халифат, *уммөт*, *шура*, *байа* сыяктуу тарыхый концепциялардын түшүнүгүнө өжөрлөнүп байланып алгандары чыгармачылыктын, натыйжалуулуктун, кабыл алуунун чектелгенин түшүндүрөт.

Бирок бүгүнкү күндө мусулман дүйнөсүндөгү мамлекеттин эң чоң күнөөсү анын салттык динди орнотуусунда. Ошентсе да, Исламда Ватикандагы Римдик Католицизмдей бийликтин бир жерде топтолушу байкалбайт. Юристтер менен окумуштуулар мындай жагдайды күчтүү, патриархалдык, борборлошкон, жогорудан ылдый жана так аныкталган ролдордун алкагында иштеген структура жана аларды жоопкерчилик менен интеллектуалдык чектөөлөр катары белгилейт. Ошентип, ал өзүнө Шарияттын аныктамасын, юрист менен окумуштууга критерийин, жогорку окуу жайларынын аккредитациясын жана ыймандуулардын күнүмдүк уруксат менен тыюуларды сактап калган. Башка окуу тармакта окумуштууларга, аялдарга жана жаштарга жетиштүү добуш берилбейт.

Юристтер өзүлөрүнүн тар юридикалык даярдыгынан тышкары, изилдөө тармактарында кетирген каталары дүйнө жүзүндөгү мусулмандарга олуттуу кесепеттерди алып келди. Бирок, чындыгында, олуттуу көңүл бура турган нерсе – бул юристтер жана окумуштуулардын мамлекеттик ишкерлер менен алардын одоно адам укуктарын бузгандыгын билип туруп, ачык же жашыруун алар менен биригип алгандары. Ошон үчүн ырайым, бакубаттуулук жана адилеттүүлүк Шарияттын жүрөгү болгондуктан, юристтер менен окумуштуулар үчүн башкаруучуларга бул принциптерди сактоо керектигин сунуш кылуу өтө оор. Бирок, ошол учурда жөнөкөй мусулман дагы чоң жоопкерчиликке ээ.

Кылымдар бою идеологияны синдирүү, юридикалоо, узурпациялоо Мусулмандын акыл-эсине таасирин тийгизип келген, өзгөчө алардын ишеним меселелеринде түзүү, тактоо, ишенимдеринин мазмунун тууралоо

сыяктуу нерселерге, ой-жүгүртүү каалоолоруна жана жөндөмдөрүнө таасир эткен. Ислам саясаты менен башкаруусу камтылган билим таң кала турган деңгээлде чектелүү эмес. Мусулмандар жергиликтүү диний жетекчилерге же жакшы таанылган чет өлкөлүк окумуштууларга медиа булактары аркылуу эң жөнөкөй суроолордон олуттуу суроолорго чейин сурап кайрылып келишет. Мындай жагдай көйгөйлүү маселедей көрүнбөшү мүмкүн, бирок бул нерсе Исламдын негизги булактарына так жана туура таянуу менен жалпы мусулмандардын бакубаттуулугун жакшыртканга салым кошууга жөндөмсүз экенин көргөзөт.

Мындай болгону эркектерден, аялдардан, жаштардан, окумуштуулардан болгон маргиналдык (аз) топтордун салттуу жана башка тармактарда туруктуу өсүшүн билдирет. Ал топтор Мусулмандар менен Мусулман эместердин муктаждыктарынан жана чындыгынан арылган тар укуктук бийликке баш ийүүнү сындап, ага карата көп суроолорду узатышат. Бул адамдар менен жамааттар диний мекемелер адам укуктарын төмөндөтүп, көңүл бурбай, айрыкча аялдардын укуктарын жана башка маанилүү коомдук маселелерди көз жаздымда калтырганына карата чыдамдарынын кеткенин билдиришет. Алар учурдагы көйгөйлөр менен эффективдүү күрөшүү жолдорун издеп, Кудай көргөзгөн багытты кабыл алганга даяр.

Ошентсе да, чыгармачыл Ислам ойчулдары көпчүлүк динчилдер арасынан же светтик көз карашта болгон жолдошторунан өздөрүнүн четте экенин туюшат. Чындыгында, чыныгы Исламдык башкаруу менен мамлекеттик саясатка умтулуу үчүн бул китепте үч тараптуу ыкма бар. Алардын максаты саясий бийликтегилердин зулумдугунан, салттуу юридика окумуштуулары менен юристтердин үстөмдүүлүгүнөн жана баарынан мурда, өзүлөрүнүн каалабастыгынан, өздөрүнө болгон ишенимдин жоктугунан, же болбосо Шарияттын маңызын көз жаздымда калтыруусунан адамдарды сактоо.

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

Макаsid окуусунун тарыхый тамыры

Бул бөлүм Макаsid окуусунун тарыхый булактары менен толтурулган. Ошондой эле, алардын динди, өмүрдү, акылды, бала-чаканы, байлыкты, намысты сактап калыш үчүн классикалык иш-аракеттерин чагылдырат.

Макасид окутуусу Ислам окуусуна чоң салым кошконуна карабастан, бул методду саясат менен башкарууга алып келебиз деген адамдар тийиштүү сын-пикирлерге даяр болуулары керек. Ислам саясаты менен башкаруусунда башында кандай болсо андан айырмаланып, Макасид окуусу X кылымдын окумуштуулары тарабынан Ислам юриспруденциясы менен мусулмандардын тажрыйбасынын ортосундагы боштукту толтуруш үчүн жана аны Шарияттын жогорку максаты катары көргөзүш үчүн колдонулган. Бул аракет тандалган юристтердин өзүлөрү жашаган тарыхый учурдун кемчиликтерин кабыл алуусун ачыктайт. Андан тышкары, алардын Шарият парадигмасынын (үлгү, мисал) үстөмдүүлүгүнө ишенбөөсүн түшүндүрөт. Ыкманын тарых боюнча эң эле көрүнүктүү жактоочуларынын салымы мусулмандардын коомдук бакубаттуулук менен кызыкчылыктарга болгон ойлору түбөлүктүү экенин көргөзөт. Бул нерсени азыркы учурдагы Макасид окууларында бир канча окумуштуулар биздин негиздерге болгон түшүнүктөрүбүздү өнүктүрүү менен ачыкташкан.

Макасиддин алгачкы практикаларында байкалган бир нече маанилүү өзгөчөлүктөрү азыркы күндө дагы актуалдуулугун жоготпогон. Алгачкы халифтердин эрежелери Макасид ыкмасы көйгөй менен контекстке (маанинин байланышы) багытталганын ачыкташкан. Исламдын башкаруудагы маңызын ээрчүүдө билимдин, бийликтин, такыбалыктын биригүүсү тексттердин сөзмө-сөз маанисине карама-каршы келсе дагы, ал жетекчилерге руханий жана материалдык ишеним берген. Макасид өзүнүн түп нуска маанисинде юриспруденциянын бекем негиздерине байланган эмес жана алда канча чоң интеллектуалдык кеңдикке ачык болушкан. Билимдин жергиликтүү жана сырткы тармактарынын баары мамлекеттик саясатка тийиштүү болгон. Адамдын намысына жана шурага байланыштуу милдеттеме мамлекеттик иштерде “туруктуулук” менен карама-каршы позицияда турган.

Исламдагы династиялык башкаруунун узак тарыхындагы деспотизмдин (эч кандай мыйзам менен чектелбеген бийлик) өсүшү мындай милдеттемелерге чекит койгон. Исламдын баштапкы убагында мамлекет руханий, моралдык, материалдык биримдик менен мүнөздөлгөн, бирок мыйзам менен мамлекеттин бөлүнүүсүнөн улам династиялык башкаруу келип чыккан. Юристтер менен окумуштуулардын жарандык иштерди жүргүзүүдө ролунун өсүшү, алардын чыныгы диний жана интеллектуалдык жактан чектелгендерин жаап калат. Мамлекеттин

мыйзамга кийлигишкени, анын урмат-сый көргөзгөнү эмес, балким, бул нерсе юристтердин башкаруу жана саясий бийликти алмаштыруу жөнүндө билдирүүлөрүн алдын алууда. Анын үстүнө алар бийликтин субъектилеринин макулдашуусун камсыз кылат. Жыйынтыгында, Шариятка болгон мамиле жарым-жартылай, фрагменттешкен жана микро деңгээлде болуп, башкаруу системасы өзүнүн субъектилеринен алыстаганы күч алган. Элдер башкаруучуларга карата өзүлөрүнүн укуктарын орнотконго жөндөмсүз болуп табылган.

Натыйжада, Макасиддин алгачкы окумуштуулары Ислам юриспруденциясы менен мусулмандын тажрыйбасынын ортосундагы боштукту жана Шарияттын жогорку максаттары деп түшүнүлгөн нерсе менен алек болушкан. Абу аль-Ма'али аль-Жувайни (1085 дүйнөдөн кайткан жылы) Ислам мыйзамы ишенимди, жан-дүйнөлөрдү, акылдарды, жеке топторду жана адамдардын байлыктарын коргоо үчүн багытталган деп айткан. Абу Хамид аль-Газали (1111-д.к.ж.) максаттардын артыкчылыгын төмөндөгүдөй тартипте көргөзгөн: ишеним, жан-дүйнө, акыл, бала-чака жана байлык. Аль-Изз ибн Абд аль-Салам (1209-д.к.ж.) юридикалык өкүмдөрдүн жана анын максаттарынын болгон байланышына көңүл бурган. Шихаб аль-Дин аль-Гарафи (1285-д.к.ж.) мындай деп ой жүгүрткөн: “Эгер башка максаттардын негиздери дене жазаларына байланышкан өкүмдөр болсо, анда намысты сактоо максаты дагы кошулушу керек.” Шамс аль-Дин ибн аль-Киям (1347-д.к.ж.) юридикалык айла-амалдарды, б.а., аль-хиял тууралуу толук сын-пикир менен камсыздаган. Ибн Теймия (1328-д.к.ж.) адилеттүүлүк, аброй, конституциялык укук, башка нерселердин арасынан илимий артыкчылык сыяктуу баалуулуктарды кененирээк тааныштырганга аракет кылган. Абу Исхак аль-Шатиби (1388-д.к.ж.) мурдагы Макасид окумуштууларынын эң атактуусу Мыйзам Чыгаруучунун макасиди кандай аныкталарын ачыктаган. Аль-Шатибиден кийин келгендердин баары анын эмгегин жыйынтыктагандан же иреттештиргенден башка көп деле эмгек кыла алышпаган.

Баарын бирге алганда, алгачкы окумуштуулардын салымдары Ислам мыйзамынын жогорку максаттары эмнеге такалса, ошону түшүнүү менен кадырлоонун маанилүүлүгүнө көңүл бурушкан. Алардын чыгармалары жалпы иште бир нерсе туура эмес болуп, Ислам юриспруденциясы өзүнүн максатын аткарууну көздөсө, аны оңдоого тийиш экенин билдирет. Эгер Макасид Ислам юриспруденциясынын негиздерине

окумуштуулардын эсинде жана ал аркылуу өзүнүн ой-пикирин баяндагандай болуп киргизилсе., анда мыйзам анын максаттарына көпчүлүк учурда чыккынчылык кылмак. Ошондуктан Макасид ыкмасы мыйзамдын этикалык (адеп) негизин камсыз кылганга багытталган.

Макасид ыкмасынын негизги мүнөздөмөсү ага көп тармакта колдонулганга мүмкүнчүлүк берет, өзгөчө, башкаруу менен саясатта. Заманбап окумуштуулар ар бир максатты учурдун муктаждыктарына жараша өнүктүрүү менен ыкманын колдонулушун кеңейтүүгө аракет кылышкан. Ошондуктан динди сактоо диндин эркиндигине айланган. Бул максат Ислам адебине, бирөөнүн ишенимине тийиштүү тандоо эркиндигине, мындай эркиндикти билдирүү үчүн коомдогу коопсуз мейкиндиктин маанилүүлүгүнө көңүл бурган. Мамлекеттик саясат адамды жана жамааттын тандоосун кадырлашы керек, эгер алар башкалардын укуктарын бузбаса, коомго позитивдүү салым кошушса жана жамааттык түрдө аныкталган коомдук нормаларды урматташса.

Жашоонун сакталышы анын кандай жол менен сакталышынан башка терминологиянын өнүгүшүнө андай деле өзгөрүүлөрдү алып келген эмес. Жалпысынан бул максат физикалык бакубаттуулукка тиешелүү муктаждыктарга жана дене-мүчөгө зыян жеткирүүнүн алдын алууга байланышкан. Бул максаттар үчүн мамлекеттик саясат улуттук коопсуздукка, жарандыгы жокторду коргоону кеңейтүүгө жана айлана-чөйрөнү сактоого басым жасашы мүмкүн. Келечекте бул концепция жашоо физикалык көрүнүшүнө караганда көп нерселерге көз каранды экенин чагылдыруу үчүн өнүгүшү мүмкүн. Шарият бүткүл тирүү жандыктардын бири-бирине болгон муктаждыгын ачыктайт жана бул нерсе коомдогу жамаат (ар кандай түрдөгү) менен байланыштардын аларга негизделген татаал тармактарын тарбиялоону билдирет.

Бала-чаканын сакталышы үй-бүлөлүк бирдик сыяктуу кененирээк концепцияны камтыш үчүн өнүккөн. Бул максат тийиштүү функцияга ээ болгон үй-бүлөлөрдүн социалдык жана экономикалык өнүгүүдө ойногон ролунун басымдуулугун белгилейт. Демек, мамлекеттик саясат үй-бүлөлүк бакубаттуулукту камсыз кылууга, ошондой эле, үйлөнүүгө жана балдар үчүн пайдаларга багытталышы керек. Бул максаттын негизи алгачкы окумуштуулар үчүн ойноштук кылгандарга (зина) жазанын каралганы болуп саналат. Эгер биз негизди жакшылап карасак, эң ылайыктуу максат бала-чаканын сакталышына алып келген. Баланын

Келип чыгышы жөнүндө билим эмес, коомдун адеп-ахлагын сактоо болуп саналат. Мындай нерсе ойноштук кылуу боюнча төрт күбөнүн далили менен айыптоого тиешелүү катуу тыюулар менен байланыштуу. Андан сырткары, ачык-айкын эле коомдук адеп-ахлактын бузулушу менен мындай күнөө боюнча айыпталганда жеке конфиденциалдуулук жана куру айып менен күнөөлөнгөндөн коопсуз болуу максаттары белгиленет. Коомдук адеп-ахлакты жана жеке конфиденциалдуулукту сактоо универсалдуулукту талап кылган тармактардан. Шарияттын максаттары коомдун жана мамлекеттин жарандардын жеке жашоолоруна кийлигүүшүсүн чектөө менен адамдын жүрүм-турумун кенен кылып камсыз кылат.

Байлыкты (мал) сактоонун өнүгүүсү социалдык-экономикалык зарылчылыктарды анын ичинде өсүүнү, өнүгүүнү, монетардык айланууну, социалдык бакубаттуулукту жана экономикалык эгалитаризмди (теңчилик) камсыз кылат. Мамлекеттик саясат укуктук тартип менен коомдук жана жеке мүлктү сакташ үчүн социалдык-экономикалык тартипти, ошондой эле, бардык мыйзамдуу каражаттардын өсүшү жана коомду бакубаттуулукка алып келген креативдүү өзгөрүүлөрдү орнотууга багытталган. Жалпы кабыл алынган Макасиддердин ичинен байлыкты сактоо Шарияттын, балким, азыраак коргогон максаты. Уурулук үчүн жазанын позитивдүү натыйжасы байлыкты сактоо эмес, тескерисинче, бардык тармакта адамдын коопсуздугунун кепилдиги жана ыйыктыгы болуп эсептелет. Уурулук үчүн берилген жазанын катуулугу (социалдык жактан катуу талаптардан улам чыныгы маңызы көпчүлүк учурда калып кетет, анткени анын кедейчилик, адилетсиздик, теңсиздик ж.б.у.с. болгон учурларда колдонуу мүмкүн эмес) Ислам мамлекеттин жана башка бийликтегилер тараптан келген кылмыш менен зомбулуктан эркин болууга басым жасаганын чагылдырат. Байлык Шарияттын максаты деген божомолдорго каршы Курандын жоомарттык менен берүүгө жана бөлүшүүгө чакыруусу мисал катары келтирилет. Байлык каражат гана болуп, эч качан максат болбошу керек.

Намысты сактоо адамдын кадыр-баркын жана укуктарын кошуу үчүн кеңейтилген. Ошон үчүн мамлекеттик саясат Адам Укуктарынын Жалпы Декларациясында бекитилген укуктардын баарын кабыл албаса дагы, көпчүлүгүн кабыл алышы керек. Аялдардын укуктары бардык Макасидке дал келгени менен, өзгөчө эскертүү бул максатка берилет. Анткени намыстын сакталышы эркектердин гана укугу деген ойдогу маданияттын тажрыйбасынын аягы чоң зыян менен бүтөт. Дүйнө

жүзүнүн булуң-бурчунда күнөөсүз кыздар менен аялдардын жашоолорун жана укуктарын бузуу, “намысын” тепселөө уланып келет. Юристар менен окумуштуулардын кеңири чөйрөсү укук тепселөөлөр жөнүндө өзүлөрүнүн катуу сын-пикирин билдиришкен. Алардын кыздарды жана аялдарды бардык формадагы зомбулук көргөзүүдөн жана аларды эксплуатация кылуудан коргогондору бир тараптуу, ачык макулдашылган. Шариятта аялдардын укуктары жеткиликтүү аргументтелиши керек жана талап кылынып, күчүнө киргизилиши зарыл. Айтылган укуктар өзүлөрү максат катары колдонулат.

Макасид ыкмасы юристар ишенгендей Шарияттын оор жазаларынын баалуулуктарын түшүнүүдөн келип чыгат. Буга чейин айтылган алты максат ыкманын түзүлүшүнө туруктуу салым кошот. Ишенимди, жашоону, акылды, бала-чаканы, байлыкты, намысты сактоо классификациясы башка Макасидке артыкчылык берилбесин деген сарамжалдуу сапатка ээ. Ар бир Макасиддин терминологиясы менен затын өнүктүрүү анын жаңы түрлөрүнүн баарын тартуулоодон жеңилерээк. Бул интеллектуалдык тартылууну эске алуу менен азыркы жогорку окуулар ыкманын жакшы калыптанган тамырларын урматтап, Шарияттын кенерерээк жана тереңерээк маанисин бергенге аракет кылышкан.

ТӨРТҮНЧҮ БӨЛҮМ

Жаңы окуу тартибин киргизүүдөгү кыйынчылыктар

Салттык Макасид ыкмасынын дин, жашоо, акыл, бала-чака, байлык, намыс сыяктуу алты максатты сактоодо чагылдырылган сарамжалдуу табияты мамлекеттик саясат жана башкарууну окуган студенттердин арасында кызуу талкуу жаратат. Бирок мыйзамдан башкарууга өтүү академиялык жана тажрыйбалык тактыкка жетүү үчүн кылдаттык менен изилдениши керек. Бул бөлүм Исламдагы мамлекеттик саясат жана башкарууда чыныгы долбоорлорду алып чыгууда болгон негизги көйгөйлөргө басым жасайт. Демек, бул Шарият менен фикхтин түшүнүлүп, кабыл алынышына жана алардын чыныгы маанилери менен каршы чыккандарын көргөзөт; фикхтин же усул аль-фикхтин негиздеринен орной турган методологиялык концепцияларды талкуулоо; Тарик Рамадан жана Жасур Ауда сыяктуу эки заманбап окумуштуулардын эмгектеринин салымдары менен ылайыктуулугун изилдөө; жана башкаруу менен саясат окуусунун талаптарын белгилөө.

Шариятты ачыкталган жана ачыкталбаган билим аркылуу, же жазылган жана жазылбаган сөздү кылдаттык изилдөө менен гана тийиштүү деңгээлде түшүнүү мүмкүн. Куранда Шарият жөнүндө жалгыз эскертүү Пайгамбар Мухаммад (с.а.в.) менен байланышкан: “Андан кийин Биз сени буйрукка үлгү, жогорку мыйзам же тартиптин (Шарият) үстүнө койдук, ошондуктан билбегендердин каалоолорун ээрчибей, ушуну ээрчигиле” (аль-Жатия: 18). Демек, Пайгамбар Мухаммадка (с.а.в.) Кудайдан берилген вахий (Кудай тарабынан түшкөн аяндар) жана анын жашоосунда ага ачыкталганды ал кыймыл-аракет менен көргөзгөнү Шариятты түзөт. Саясат менен башкаруунун методологиялык натыйжалары азыркыдай Шариятка болгон кеңири түшүнүктөй болгон эмес. Бул процесстин жыйынтыгы мыйзамдары өзгөрүүсүз жана интеллектуалдык аракеттерди колдонуусу чексиз болгон Шарияттын өзүн эмес фикхти баяндайт.

Диний чөйрөлөрдө фикх толук далилдерден алынган, ачыкталган өкүмдөрдө өзгөчө мааниге ээ болгон. Фикх көп учурда ар кайсы юриспруденция мектептери чыгарган юридикалык ой-пикирлердин топтомуна жана Шарияттагы өзгөчө тарыхый учурларга кайрылат. Куран концепциясындай эле фикх түшүнүүнү же андоону туят. Башкаруу менен саясатка болгон Макасид ыкмасы фикхке басымдуу салым кошкон. Анткени убакыттын өтүшү же маани-маңыздын өзгөрүшү менен жарактан чыга турган каражаттары менен убакыттан тышкары, радикалдык кайра чечмелөө, фикхти тарыхташтыруу максаттарынын ортосунда бул ыкма аныкталат. Ошондой эле, адамдын иштерине тийиштүү Шарияттын бирдигин колдоо менен аны жеткиликтүү жана зарыл кылат. Биз башкаруунун жана саясаттын заманбап маселелерин ушул ырастамасыз иликтей албайбыз. Бүгүнкү күндүн реалдуулугун билишибиз, өткөн мезгил тууралуу түшүнүктү кеңейтип, өркүндөтүп, жакшы түшүнгөнгө жардам берет.

Саясат жана башкаруу окуусу Ислам мыйзамынын белгилүү юридикалык теорияларын кайра карап чыгуусун талап кылат. Ошол эле учурда ар кандай мектептер колдонгон бир канча ыкмалар башкаруу менен саясатка ылайык жана окумуштуулар дагы эле бул ыкмаларды окуу тартибинин муктаждыгын чагылдырыш үчүн аныктаганга тапшырылган. Макулдашууга тиешелүү мазмун менен процесстер, пайдалардын аныктоолору, каражаттардын тосулганы, артыкчылык берүү менен окшоштуктар өзүлөрүнүн тамырларын мамлекеттик саясаттын муктаж-

дыктарынан издеши керек. Ал муктаждыктардын ар кандай көйгөлөрү жана чектөөлөрү бар.

Мындан тышкары, салт менен иш улантуучулукка байланыштуу юридикалык ченемдери жана Пайгамбар (с.а.в.) жолдошторунун ой-пикирлери саясат илимдерин билүү менен жеңилдетилиши керек. Башкача айтканда, бул ыкмалар саясат менен башкарууга көмөктөшө тургандай аныкталып, колдонулушу керек.

Бирок бир нече фикх принциптерин Исламдагы мамлекеттик саясат окуусуна ылайык болбогондуктан четке кагуу зарыл. Фрагменттешкен, бөлүнүп берилген далилдерден конкреттүү өкүмдөр же максаттар келип чыгат жана алар канчалык көп болбосун колдоо табышы керек. Баштапкы булактарда же фикхте пайда болгонуна карабастан, мазмуну менен айлананын өз ара көз карандысыздыгы жөнүндө анын ичинде өкүмдөр ишке ашып, максаттарына жетсе да адекваттуу, түшүнүктүү, ишенимдүү натыйжага жетпейт. Бул классикалык Макасид ыкмасынын негизин түзгөн индуктивдүү ыкмага болгон ишенимге күмөн жаратат.

Ошол сыяктуу эле, Исламдагы мамлекеттик саясат жокко чыгаруу принцибин кабыл албашы мүмкүн. Бир аятты же кээ бир мазмундарды алар кийинки аяттар менен карама-каршы келет деп жокко чыгарышкан. Бирок интерпретацияга байланыштуу пикир келишпестиктер мазмундун өзгөчөлүгүнөн, ошондой эле, окумуштуу же юристтердин интеллектуалдык жактан чектелгенинен улам болушу мүмкүн. Мамлекеттик саясаттын максаттарынын негизги булактарын окуу бардык аяттарды жана көп аяттарда түзмө-түз, же кыйытып айтылгандай кененирээк ааламды эске алууну талап кылат.

Мамлекеттик саясатка болгон Макасид ыкмасы Мыйзам Чыгаруучунун (бир нерсеге карата) *үн катпашы* деген түшүнүктү четке кагат. Унчукпоо фикхте жеңил эле айтылган. Бирок, ошол эле урууда негизги булактардагы ачыкталбаган билимдин көптүгүнөн улам, аят аль-ахкам катары классификацияланбаган Шарияттын көп жери көз жаздымда калган.

Куранда тексттин жана ишенимдүү хадистин баарын камтыш үчүн баштапкы материалды татаал методологиялар аркылуу кеңейтүү менен үн катпоо түшүнүгү толукталат. Жокко чыгаруудай эле, үн катпоо түшүнүгү убакыт менен орунга, ошондой эле, окумуштуулардын

серебине муктаж. Билим абалынын татаалдыгы жогорулагандан улам салттуу фикхтин башка мүнөздөмөсүнө көңүл бурулат. Ал мүнөздөмө Макасиддин мамлекеттик саясатка болгон мамилеси кайра каралып чыгышында, б.а., жамааттык жана көп дисциплинардуу серептердин ордуна жеке юристтерге ишенүү. Коомдун жарактуу болушу жана билимдүү, кызыкдар тараптардын катышканы саясаттагы туңгуюкту азайтат. Ачыкталган жана ачыкталбаган сөздүн биригүүсүндө пайда болгон жаны, пайдалуу билим жөнүндө түшүнүктү өз ара бөлүшүү менен ишенимдүүлүккө жетсе болот, ошондой эле, учурдагы көйгөйлөрдүн чечилишине дагы өбөлгө түзүлөт.

Бир нече заманбап окумуштуулар методологиялык көйгөйлөрдү чечкенге же жеңгенге аракет кылышкан. Тарик Рамадан менен Жасур Ауданын басым жасагандары ар кандай болгон. Рамадан ыйык жазуулардын булактары биздин аалам жөнүндө билгендерибиз менен толукталышы керек деп билдирген. Исламдын адебинин аныкталышы үчүн *усуль аль-Фикх* булактары табигый жана социалдык илимдердин баарын бириктириши керек. Мындай болушу үчүн Ислам окумуштуулары менен юристтери башка тармактагы серепчилер менен иштөөгө даяр болуулары керек. Анткени акыркылар (башка тармактын серепчилери) Ислам адебин изилдөөдө биринчилер менен тең, же болбосо алардан дагы өтүп, жакшы көрсөткүчтөргө жете тургандай дараметке ээ. Жакшы жагы көп болгонуна карабастан, бул жакта да көйгөйлөр бар. Алардын серепчилиги талаштуу болсо дагы, максат – адамдарды бийиктетүү же тең кылуу эмес, Шарияттын максаттарын билдирип, бекемдеп, калыбына келтирип, идеялар менен далил булактарынын таасир деңгээлин өзгөртүү. Рамадан жана башкалар билдиргендей Кудай түшүргөн жазуу менен ааламды эки китеп катары кабыл албастан, аларды Кудай талап кылгандай эки башка окууну талап кылган бир китеп деп эсептөө.

Системалык ыкманы колдонуп, Ауда Макасидди Ислам мыйзамынын философиясы катары кароого сунуш кылган. Тааным, бүтүндүк, ачыктык, көп өлчөмдүк жана максаттуулук сыяктуу тандалган системалык беш мүнөздөмө аркылуу ал Ислам мыйзамы боюнча сын-пикирин айтуу менен бирге реформалоо сунуштарын дагы билгизген. Анын максаты классикалык теорияда, Ислам мыйзам мектептериндеги адабиятта, жаңы модернисттик чечмелөөдө, пост-модернисттик сын-пикирге булактарга, жыйынтыктарга, далилдерге негизделген талдоо менен

түзүлгөн теорияны өнүктүрүү эле. Булактар салттуу юриспруденциянын, кызыкчылыктардын (масалих), рационалдуу аргументтердин, укуктар заманбап декларацияларынын, ошондой эле, Ислам мыйзамынын ар кандай азыркы теорияларына байланышкан заманбап тенденцияларынын натыйжаларынын бай мурасын камтыйт. Ауда табигый жана социалдык илимдердин биригишин талап кылат, эгер андай болбосо Ислам мыйзамы эскирип калат деп билдирет. Бирок анын ойлогону аалам билимин бириктирүү эмес, усул теориясын сындап, реформалоо.

Башкаруу жана саясат окумуштуулары ылайыктуу Макасид ыкмасын өнүктүрүүдө жана колонууда *сиясах шария* менен *фикх* негизги ролду ойнойт деген түшүнүк менен эле чектелбеши керек. Мындай ыкма ар кандай саясат тармагындагы тийиштүү багытты түшүнүү үчүн ачыкталган жана ачыкталбаган билимге таянат. Анын ичинде Рамадан менен Ауданын эмгектеринде табылган заттык жана процедуралык маселелер бар. Максат – мамлекеттик саясатка көрүнүктүү салым кошкон объективдүү жана максаттуу ыкманы өнүктүрүү. Ачыкталган жана ачыкталбаган билимдин баарын камтыш үчүн фикхти кеңейтүү Макасиддин саясатка болгон мамилеси негизги булактардан алынгандар көздөлгөн максатка жеткирерине ишеним артуу менен чечим чыгаруучунун чектөөлөрүн кеңейтет. Бул амбициянын көп тармактуу мүнөзү үстүртөн каралган чектөөлөрдү четке кагууну талап кылат. Ал чектөөлөр фикхти Шарияттан чыккан ыйык аныктамаларынын маанилүү жана ишенимдүү түшүнүгү менен бириктиргенге тоскоолдук жаратат.

Башкаруу менен мамлекеттик саясатты ыйык булактардан алып, изилдөөлөргө негизделген, ырааттуу, заманбап эмгектердин дээрлик жоктугунан Ислам окуусунда башкаруу вакууму (боштук) пайда болгон. Жакшы өнүккөн альтернативанын (таңдоо) жоктугунан, Макасид окумуштууларына салттуу көз карашты тартуулоо менен бир канча коомдук көйгөйлөргө ыкманы эч кандай зарыл болгон өз ара талдоосуз же талап кылынган билимсиз киргизүүгө көп ирэт сунуш кылынган. Эски юридикалык өкүмдөрдү сын-пикирсиз алып келүүгө артыкчылык берилгени менен бул ыкма (азыркы учурда) мамлекеттик саясатка карата жакшы ыкма катары каралгандан алыс. Чындыгында, бул Исламдын толук маңызын камтый албайт.

Шарияттын жаңыланган изилдөөсү талап кылынат: бийлик мамилелерин, башка адам тенденцияларын, чечим чыгаруу түзүмдөрүн, мамлекет менен баалуулуктар, укуктардын жана эркиндиктин мүнөзүнөн тышкары, анын ичиндеги жоопкерчилик, биримдик, ачыктык жөнүндө жакшыраак түшүнүктү издеген. Бул нерсе мурдагы жана азыркы көп окумуштуулардын жетишкендиктеринин негизинде курулган. Бирок өзгөчө мааниге ээ бул негизги булактардагы билим байлыгына таянуу.

БЕШИНЧИ БӨЛҮМ

Башкарууда адам укуктары менен Макасид бириктирилген жип сыяктуу

Шарият тууралуу жазылгандардын, ошондой эле, окутуулардын көбү адам укуктарына байланышкан маселелерге тийиштүү көңүл бурбайт. Бул бөлүмдө салттуу мекеменин бул тема тууралуу ачык билдирүүлөрдөн карманганынын же жергиликтүү ыкманы өнүктүргөндөн дагы алыс тургандыгынын негизги себептери каралат; дүйнөлүк адам укуктарынын каражаттарын үстүртөн чагылдырган чындыктын имитациясы. Тескерисинче, Исламдагы мамлекеттик саясатка болгон макасид ыкмасы адам укуктарын алдыңкы орунга коёт. Макасид окумуштууларынын эмгегин төрт жол менен классификациялоого болот: (1) эволюциялык; (2) негиз салуучу; (3) кызыкчылыкка негизделген; (4) толуктоочу. Бирок мындай аракет жергиликтүү теорияны өнүктүрүүнүн, адам укуктарын фундаменталдык деп кабыл алуунун жана Шарияттын категориясын бөлүүнүн муктаждыгын жокко чыгарбайт.

Мусулман окумуштуулары адам укуктарына байланыштуу чыныгы түп нуска интеллектуалдык долбоорлордон батыштын светтик системадагы кабыл алуусунан таасирленип, же деспоттук түзүлүштүн (режим) зулумдугунан корккондуктан алыстап кетишкен. Бөлүм белгилүү адам укуктарынын аткарылышындагы олку-солку болгон чайпалуунун төрт башкы себептерин сунуштайт: адам укуктарынын ыйыктык менен светтик ыкмасынын карама-каршы коюлушу жана экөөнүн тең алдында мыйзамдуу түрдө жоопкер болуу; заманбап жана “чет өлкөлүк” терминологияны колдонууну каалабоо; батыштын либералдык укук концепциялары менен ага тиешелүү эркиндикти божомолдонгон социалдык жыйынтыкты ойлоп кабыл албоо; көп Ислам окумуштуула-

ры менен юристтери жашаган авторитардык диктатурага көнбөгөн социалдык тартипти түзгөндөн коркуу.

Саясий кысым, балким, адам укуктарынын универсалдуу системасы менен бирдиктүү мейкиндик орнотконду каалоо Адам Укуктарынын Жалпы Декларациясын (1948) түзүүгө жана жактырууга алып келген. Эки өтө маанилүү эл аралык документтер, милдеттүү эмес болсо дагы алар Адам Укуктары боюнча Жалпы Ислам Декларациясы 1981-жылы жарыяланган. Исламдагы Адам Укуктары боюнча Каир Декларациясы 1990-жылы жарыяланган. Өзүлөрүнүн светтик кесиптештериндей эле, Ислам версиясына жашоого, эркиндикке, теңчиликке, адилеттүүлүккө, акыйкаттуу сотко, кыйноолорго каршы коргонууга, баш калкалоого, ошондой эле, ишеним, сөз, биригүү, кыймыл-аракет ж.б.у.с. эркиндиктерине укуктуу болуу кирет. Бул долбоорлорго катышкан окумуштуулар Шарият – бул каражаттардын жалгыз булагы жана белгилүү бир эскертүүлөргө шилтеме катары колдонулат деп тастыкташкан. Мындай жалпы маанидеги Шариятка шилтеме басымдуу деңгээлде укуктарды жайылтуунун ордуна аларды чектейт.

Чындыгында, Исламдын салымы светтик кесиптештериникиндей абройго (репутация) же Шарияттын табиятын, ийкемдүүлүгүн, ылдамдыгын урматтай турган деңгээлге жетпеген чыгар. Кандай гана каражат болбосун, ал тарыхтын белгилүү бир учурунда коомдун тийиштүү бир муктаждыктарына, кооптонууларына, үмүттөрүнө жооп катары адамдын эмгектеринен улам пайда болгон. Адам Укуктарынын Жалпы Декларациясы же башка эл аралык адам укуктарынын мыйзамдарына Ислам концепцияларынын фрагменттерин кошуп, аларга имитация кылуу эффективдүү болгон эмес. Чыныгы Ислам альтернативасын өнүктүрүүгө бөгөт койгон. Адам Укуктары боюнча Жалпы Ислам Декларациясына жана Исламдагы Адам Укуктары боюнча Каир Декларациясына көз чаптырсак, саясий кысымдар жана өндүрүш процестериндеги диндин бир тараптуулугу Шарияттын көркүтүүлүгүн, ошондой эле, анын адам укуктарына жооптуулугун чагылдырбастан, башка жолдор менен адам укуктарынын чектелүүсүнө алып келген. Акыры бул нерсе аларды ишенимдүү бир ыйгарым укук ээлери деп эсептебегендикте чагылдырылат.

Макасид адабиятында укуктар менен эркиндиктер төрт негизги жол менен каралат. Биринчиси, дин менен намысты сактоо максаттарын

адамдын белгилүү укуктарын же аларды кошуу менен өнүктүрүү. Экинчиси, адам укуктары Ислам принциптеринин маанилүү негиздерин түзөт жана ал негиздер эгер негизги укуктар менен эркиндиктер бузулса, сакталбашы керек. Бул түшүнүк укуктар менен эркиндиктер тексттерде түзмө-түз көргөзүлбөсө дагы Шарияттын принциптери менен буйруктарында ачык чагылдырылган деп айтат. Үчүнчүсү, бардык Макасиддерди ажырагыс укуктарга өзгөртүү менен бүткүл заманбап концепцияларды (түшүнүк) салттуу Макасид классификациясына кошуп, адам укуктарына кызыкчылыкка негизделген ыкманы колдонот. Төртүнчүсү, кошумча өлчөмдөр укуктар жана эркиндиктер сыяктуу Макасид негиздерине кошулушу керек.

Баштапкы (жергиликтүү) теориялардын башталышы Исламдагы адам укуктары Кудайдын буйругун билдирген Курандан келип чыгарын кабыл алууну талап кылат. Ислам ыкмасын иштеп чыгуу билими мурда кылынган талдоолордо жарым-жартылай табылат, өзгөчө, Курандагы адеп-ахлакта жана жарым-жартылай табыла турган баштапкы тексттерде камтылууга тийиш. Бирок бул аракет башталганга чейин саясий талдоочулар Курандын маанилүү концепциясын, тагыраак айтканда, *худуд* түшүнүгүн калыбына келтириши керек. Бул концепциянын салттуу фикске туура келбешине карабай *худуд* Шарияттын так формулировкасын фундаменталдык укуктардын өзүнчө категориясында көргөзөт. Хад (*худуддун* жекелик саны) – бул чек жана ал чектен адам, же бир топ өтө турган болсо, Кудайдын мыйзамын бузган болуп саналат. *Худуд* Курандын тогуз аятында он төрт жолу айтылган. Ар бир эскерилген жеринде, бул концепция адамдын, өзгөчө, аялдардын укуктарын жайылтуу маанисин камтыганы шексиз.

Жалпысынан, адам укуктарына болгон Курандын концепциясы социалдык милдеттемелердин татаал системасына *негизделген этикалык жакшылыктар менен камсыз болуу* деп түшүнүлөт. Адамдарга же чоңураак коом бирлигине болбосун Куран ыкмасынын максаты же Макасиди канчалык мүмкүн болушунча *худуд* менен камсыздоону эң аз талаптарды коюп болсо дагы орнотууда. Эркиндикти эң маанилүү баалуулук деп эсептеген светтик адам укуктар үлгүсүнөн айырмаланып, Исламдын кайрылуусунда адамдын кадыр-баркынын маанилүүлүгүнө басым жасалат. Эркиндикти болсо зарыл, бирок адам укуктарына жетишээрлик деңгээлде салым кошо албайт деп билет. Адам укуктары ар бир ыймандуу (ишенген) адамга анын башкаларга (түзмө-түз жакын

болгон же алардын билими, жөндөмү, ресурстары үчүн аларды колдоо милдети болгондуктан) карата алардын кадыр-баркын коргоого негизделген кыймыл-аракеттерин жактайт. Ислам ыкмасы моралдык буйруктардын ишеними анын ичинде бул дүйнөдө жана акыретте Кудайдын алдындагы жоопкерчиликке ынанууга негизделген. Ар бир акыл-эстүү адамга жеке колдонула турган мыйзамды орнотуу Кудайын кудуретин жана анын ар бир адамдын жашоосунда ага жоомарттык менен берилген жакшылыктарга жараша адамды жоопко тартканга чексиз жөндөмү бар экенин кабыл алуу диний системасы аркылуу гана мүмкүн болот. Мындай талдоо коомдук жана мамлекеттик деңгээлде укуктарды камсыз кылуу үчүн кеңейтилген.

Исламдагы адам укуктар доктринасы диний адепке негизделген жана светтик көз карашка негизделген аянттарда эч качан айыпталып, талашылбашы керек. Исламды кабыл алуу бул анын адам укуктарынын ыкмасына толуктоо ролун аткаруу жагынан зарыл болушу мүмкүн, бирок талап кылынбашы керек. Мусулмандар үчүн гана жакшы жана адептүү нерсенин жеткирилиши жөнүндө Куранда бир дагы аят, же ага байланыштуу бир дагы ишенимдүү Хадис жок. Чындыгында ишеним эркиндиги Исламда фундаменталдык принцип, бирок укуктар менен камсыз кылууда бул нерсе шарт эмес. Ислам ыймандууларды (ишенгендерди) башкаларды басмырлабай аларды толук укуктар менен камсыз кылгыла деп милдеттендирет. Шарияттын көз карашы менен караганда, универсалдуулук – бул бардык жаратылгандарды алардын талабына карабай адеп жыргалчылыгы менен сөзсүз түрдө камсыздоо.

АЛТЫНЧЫ БӨЛҮМ

Исламда башкаруу менен мамлекеттик саясаттын адеби

Исламдагы мамлекеттик саясат толук жана комплекстүү адеп менен жөнгө салынат. Шарият пайда менен зыянды тар жеке кызыкчылык же өзүнүн жогорку максаттарын колдобогон критерий менен аныкталбайт, эгер ал нерселер эң бийик деңгээлде көргөзүлсө дагы. Таухид концепциясы (Кудайдын жана көз караштын, акыйкаттын, мейкиндиктин, убакыттын, тарыхтын, тагдырдын бирдиги) бардык жаратылган макулуктардын арасындагы жана жаратылган макулуктар менен Ку-

дайдын ортолорундагы оор мамилени камтыган Ислам адеп системасынын өзөгүн түзөт. Ошондой эле, максид окумуштуулары пайда менен зыян маселелерин чечкенге аракет кылышканына карабастан, алардын салымдары Шарияттын кенендиги жана тереңдиги менен эмес, окуу тартиптериндеги бөгөттөр менен чектелип келет. Жыйынтыгында, мындай салымдардын адеп параметрлери мусулмандарга, жадагалса, тийиштүү бир жердеги мусулмандарга дагы байланып калган. Ушуга байланыштуу пайда менен зыянды талкуулаган Ислам окумуштууларына багыт берген үмөт (коом) түшүнүгүн кайра карап чыгуу өтө маанилүү. Жалпысына белгилүү түшүнүккө каршы, үмөт концепциясы кеңири колдонууга ээ жана Шарияттын алкагында адамдар менен эле чектелбейт. Чындыгында, мамлекеттик саясат менен башкаруудагы Ислам адеби азыркы күндөгү Ислам юриспруденциясынын жакшы бөлүгү катары мүнөздөлгөн антропоцентризмден (бардык тармакта адамдын катышуусу) эч ашпашы керек. Бул этика талкуусундагы акылмандуулуктун башталышы *таухид* философия принцибинде же бирдиктүүлүктө. Таухид Шарият философиясында негизги принцип болуп саналат. Бириге турган нерсени бөлбөгүлө деген Курандын эскертүүсү (аль-Бакара: 27; аль-Ра'д: 25) таухиддин комплекстүүлүгүн, тереңдигин, кенендигин билдирет. Ушул моралдык принцип башкаруу менен саясатты негизги булактарда көргөзүлгөн практикалык адептер аркылуу гана чечиле турган дилеммага алып келет. Ал негизги булактар ачыкталган жана ачыкталбаган сөздө бекем негизге ээ болгон ар доордун диндар окумуштуулары тарабынан чогултулуп, түзүлгөн болушу керек. Ошондой эле, бул көйгөйлүү тапшырма, анткени бардык макулуктардын байланыштарын айтпай эле, бири-бирине болгон муктаждыгынын жана айкалышынын деңгээлине баа берүү мүмкүн эмес. Билимибиз жетпеген учурда адамзатына зыянды азайтууга мүмкүнчүлүк берген Кудайдын кудурети менен орногон ишеним менен принциптерге таянышыбыз керек.

Исламдагы саясат менен башкарууга карата Таухиддин принциби менен практикасы кандай мааниге ээ деген табигый суроо пайда болот. Баарынан мурда бул эмнени түшүндүрбөйт деген нерсени аныктап алышыбыз керек жана бул нерсе дүйнөлүк халифатты түшүндүрбөйт. Куранда, Сүннөттө, алгачкы Ислам эрежесинде эч жерде мындай укмуштуу ой жөнүндө ачык да, жашыруун дагы айтылган эмес. Таухиддин маанилүү максаттарынын бири бардыгын бирдиктүү жана максаттуу кылган ар түрдүүлүктү кабыл алуу менен урматтоо. Башкаруу сис-

темалары дүйнө жүзүндөгү конкреттүү саясий бирдиктерди көркөйт жана түзөт деп айтуу чындыктан алыс эмес. Пайдалар менен зыяндардын тийиштүү аныктамасы бул өзүн аныктоо принцибин кабыл алышы керек.

Салттуу Макасид адабиятынын алкагындагы пайдалар менен зыяндар маселеси маанилүү орунду ээлейт. Салттуу окумуштуулар Макасид колдонмосун пайдаларга жетүү жана зыяндарды алдын алуу деп көргөзүшөт. Ошондуктан, пайдаларга жетүү үчүн чечимдер динди, жашоону, акылды, бала-чаканы, байлыкты жана кадыр-баркты сактоону эске алууга жана камсыз кылууга кепилдик бергидей болгон ушундай бир жол менен кабыл алынышы керек. Чындыгында, бул алты максаттар элдин кызыкчылыктарына синоним жана кызыкчылыкты ар кандай ыкма, каражаттар менен ээрчүү *сиясах шария* же Шариятка багытталган саясат деп аталат. Чыныгы тажрыйбада зыяндын алдын алуунун нак альтернативасын (*дурр халис*) табыш кыйын болгондой эле, коомдук көйгөйгө таза пайдалуу чечим (*наф халис*) табуу дагы өтө сейрек кездешет. Саясаттын көп альтернативалары ортодо жайгашкан жана аны так аныктоо мүмкүн эмес. Ошон үчүн юристтер пайдалар менен зыяндардын ортосундагы теңчиликти аныктай турган жолдорду өнүктүрүшкөн. Жалпысынан алар башкарууга жана саясат чечимдерине тийиштүү чектөөлөрдү кандай орнотууну айтышпайт. Ал үчүн биз үмөт түшүнүгүн карап чыгышыбыз керек.

Пайдалар менен зыяндарды аныктагандан мурун кимдин пайдалары менен зыяндары каралып жатканын аныктоо зарыл. Таухид философиясында бардык жашоо ыйык деп эсептелет, бул нерсе кимдин кызыкчылыгы эске алынышы керектигин жана кимдики көйгөлүү эмес экендигин аныктайт. Андан сырткары, Исламда башкаруу жана мамлекеттик саясат адамзатына гана тиешелүүбү? Кайсынысы? Же бул нерсени кененирээк карап чыгууга негиз барбы? Шарият учурдагы муундарга гана кайрылабы же келечектеги муундарга тиешелүү адеп өлчөмдөрүнө дагы кайрылабы? Ким ичинде жана ким сыртында аныктамасы биздин негизги үмөт концепциясына болгон түшүнүгүбүзгө байланышкан. Жалпылап айтканда, үмөт – бул коом. Бул көп учурда тек гана мурдагы, азыркы жана келечектеги дүйнөлүк мусулман коомуна тиешелүү. Бирок көбүнчө юристтер менен окумуштуулар өзүлөрүнүн мусулмандарга болгон билдирүүлөрүндө белгилүү географиялык аймактын алкагы менен чектешет. Мындай нерсе диний мыйзамды колдонууда

ылайык болушу мүмкүн, бирок бул башкаруу үчүн жетишсиз, анткени ал жерде ар түрдүү эрежелер эле эмес, негизги ой-пикир элдин кызыкчылыгы. Шарият бул маселеге башка үч маанилүү түшүнүктү белгилөө менен кайрылат. Биринчиси ыймандуулардын (ишенгендердин) коомуна тиешелүү, бүткүл ишенгендер. Экинчиси ишенимге тиешеси жок, саясий жана географиялык, ошондой эле, жалпы баалуулуктар менен муктаждыктарды бирге бөлүшкөн коом. Үчүнчүсү башка тирүү жандыктарга карата концепциянын колдонулушуна байланышкан.

Куранда иштелип чыккан этикалык (адеп) системасы баарын камтыйт жана бул нерсе Кудайдын бардык макулуктарына тиешелүү. Адамдар бардык жандыктардын руханий өлчөмдөрүн эске алганга буюрулган – эгер алар кадыр-баркка болбосо анда корголууга жана урматталганга татыктуу. Бул жерде Куран чечкиндүү жана Адамдын балдарына урмат-сый көргөзүлсө дагы алар мыкты жашоо желесинде башкалардын арасында орун алган. Мындай чындыкты мусулман катары эле эмес, адамзаты катары дагы түшүнө албаганыбыз, бизге келечектеги коомубузду кооптуу жана эртеңкисин көрө албагандай көз карашка алып келди.

Адамзаты адамдан эле эмес, андан дагы чоң нерсеге көз каранды. Бул боюнча фикхти үстүртөн караганда көпчүлүк бөлүгү – юристтер менен окумуштуулардын үстүртөн ой-жүгүртүүлөрүнө байланыштуу эмес, тескерисинче, диний окутууларга болгон ыкманы программалап, этикалык (адеп) көйгөйлөрдү кенен жана баарын камтыган коомдук маселелерге маргиналдуу кылат. Мындай нерсе биздин жамааттык бирге жашообузду кеңейте алган альтернативдик ыкмалар менен Куранда берилген баяндарды издөөнү жокко чыгарат. Макасид адабиятында мындай өкүнүчтүү абалды ондогонго аракет кылынган, бирок бул нерсе негизги фикхке карата экинчи даражада калып келет. Анын чоң орунду ээлегенине карабастан, ал өзүн талдоону жана адептин толук деңгээлин изилдөөнү, дүйнөгө өзүнүн тыянактарын ишенимдүү билдирүүнү каалабайт.

ЖЕТИНЧИ БӨЛҮМ

Исламдагы мамлекеттик саясат реформа жана жаңылануу процесси катары

Бул бөлүм Шарият башынан эле адамдын кадыр-баркынын негизги принциптерине жараша коомдогу мүмкүнчүлүктөрдү, байлык менен аркыкчылыктарды тең бөлүштүрүү деп түшүнүлгөн коомдук адилеттүүлүккө жетүү экенин баяндайт. Бул жерде талкуу Курандагы бийлик менен такыбалыктын ортосундагы мамиле тууралуу башталат. Анткени Курандагы адепти тааныштыруу менен колдонуу – Ислам саясий жетекчиликти же мамлекеттүүлүктү эмес, жамааттык жоопкерчиликти билдирүү менен бул эки божомолдун ортосундагы аныктоону көргөзөт. Исламдын Аравияга киришинин тарыхы маалыматка бай жана толук ар тараптуу социалдык реформа процесстеринин табияты менен этаптарынын сүрөттөлүшүн тартуулайт. Бул процесстен улам мусулмандардын бийлиги басымдуу болгон деп түшүнүлбөшү керек жана бул нерсе максат катары каралып, мамлекеттүүлүккө багытталбашы керек. Тескерисинче, бул Исламдын жергиликтүүлөргө болгон кайрылуусу жана анын ошол учурдагы көйгөйлөрдү чечүүдө болгон пайдасы. Түшүрүлгөн кайрылууну алгачкы уккандар Ислам дининин негизги бөлүгү орногон абалга карабастан, теңчиликке жетүүнү убакытка байланган Шарияттын түзүмү жана билдирүүсү аркылуу жетүүнү көздөө деп түшүнүшкөн.

Куранда окугандан кийин келген ачык жыйынтыктардын бири – бул саясий бийлик менен такыбалыктын ортосундагы айкын бөлүнүү же жалпылап алганда этикалык жүрүм-турум. Кудай бийликти эркекпи же аялбы, байбы же кедейби, жакшыбы же жаманбы, ыймандуубу же ыймансызбы, жергиликтүүбү же башка жактан келгенби айырмасы жок, кимге кааласа берет. Бул Исламдагы башкарууда, мамлекеттик саясатта, жарандык катышууда маанилүү натыйжаларды камтыйт. Өзгөчө, Шарият камсыз кылган багытты толук ээрчигендер башкаруу системасынын өзүндө же жарандык коомдун ичинде боло аларын көргөзөт. Адамдардын жайгашкан жерлиги алардын мүмкүн болгон ыкмаларын, жоопкерчиликтеринин табияты менен деңгээлин аныктайт. Бийликтин жана такыбалыктын мындай бөлүнүшү адепсиз жүрүм-турумдарды мамлекеттин же жетекчиликтин диний таандыктыгына карабастан, жеңилдетүү институтун орнотуунун маанилүүлүгүн белгилейт.

Макасибдин алты негиздеринен эң маанилүүсү – бул динди (Ислам) сактоо. Шарияттын бардык башка максаттары, классикалык аныкталгандай, ар кандай тарыхый учурда милдеттүү түрдө жогорку максат менен түшүнүлөт. Башкача айтканда, жашоону, бала-чаканы, акылды, кадыр-баркты, байлыкты сактоо булар бардыгы диндин басымдуу концепциясы менен түшүнүлүп, иреттелет. Бул болсо коомдук реформа жана адилетсиздикти жок кылуу биздин динди түшүнгөнүбүз менен тажрыйбабызга байланыштуу экенин түшүндүрөт.

Жалпысынан, Ислам – ибадат б.а. тартип менен кылынган кыймыл-аракеттер, ошондой эле, берилүү жана *муамалат* б.а. дүйнөлүк иштер. Динди сактоо эки негизги кыймыл-аракетти камтыйт. Биринчиси, сыйынуу принциптерин жана аларга тиешелүү нерселерди бузулуу менен жаңы нерселерден сактоо. Кудайдын жалгыздыгын тастыктоо, намаз окуу, орозо кармоо, зекет берүү жана ажылык кылуу бардык заманда бирдей болуп кала берет. Экинчиси, тийиштүү эрежелерди сиңирип жана кыймылга келтирип Куранда берилген милдеттерди актуалдаштыруу. Андай кылуу менен биздин кыймыл-аракеттер жеке, коомдук, улуттук деңгээлде ырайым, теңчилик, адилеттүүлүк, акылмандуулук, бакубаттуулук сыяктуу Исламдын негизги баалуулуктары менен аныкталгандай болот.

Бул күрөштү колдогонго талап кылынган колдонмо *тажидид* буйругунда, б.а., Пайгамбар Мухаммад (с.а.в.) Кыямат Күнү адамдар жашоолорун эмне кылып өткөргөндөрүнөн, иштерин кандай ниет менен кылгандары жөнүндө, байлыктарын кандай жол менен тапкандары, ресурстарын жана өзүлөрүнүн денелерин кандай колдонушканы тууралуу жооп беришет (аль-Тирмизи, Сунан, Китаб Сифат аль-Кияма, 1-Баб). Ар бир ири тарыхый доорго Исламдын ички интенсивдүү жана кеңири өлчөмдөрүн актуалдуу жана көрүнө турган коомдук кыймылга которуу зарылчылыгы пайда болуп келген. Биздин заманбап дүйнөдө *фикх вакий* же практикалык фикх аттуу жаңы фикх талап кылынат. Түшүрүлгөн ачыкталган сөз жана анын тарыхый маанилүүлүгү жөнүндө билим теоретикалык түшүнүк, же бүгүнкү күндө юристтер менен окумуштуулар айтып жаткан нерселеринин көпчүлүгүн түзгөн *фикх натхар*. Ошондой эле, сезим жана практикалык дүйнөнү билүү үчүн чындыкты же *фикх аль-вакийди* түшүнүү керек. Бирок реформа жана жаңылануу экөөнүн бириккенин талап кылат. Андай жагдайда практикалык жана реалистикалык түшүнүк жогорулап б.а. фикх вакийге ар

кандай мазмундарга ылайык кылуу мүмкүнчүлүгү түзүлөт.

Исламдын алгачкы тарыхы – Мусулман коомунун эрдигин чагылдырган көрүнүктүү бир мисал. Ал эрдиктин натыйжасы – мусулмандар белгилүү бир адамдардын же топтордун укуктарын тепселеген жана куугунтуктаган, андан тышкары, башка адилетсиздиктерди кылган саясий системаны өзгөрткөнгө күчтөрү жеткени. Алгачкы тарыхтан алына турган сабактар төмөнкүлөр: чын, ачык-айкын, логикалык жана пайдалуу кабардын (кайрылуунун) маанилүүлүгү; (2) авторитардык эмес татыктуу, күчтүү, максаттуу жетекчилик; (3) жалпы элдин, элитанын жана майыптардын салымын эске алынбай калбашын эскертүү; (4) экономикалык маселелер менен кысымдардын таасирине жакшы көңүл буруу; (5) тынчтыкка артыкчылык берүү жана ар плюрализмди (көпчүлүк катышкан система) кадырлоо; (6) курал менен коргонууну акыркы жана жогорку деңгээлдеги чектөө менен колдонуу.

Исламда мамлекеттик саясат, биринчи кезекте, реформалоого жана жаңылоого болгон аракет. Кудайдын схемасында саясий бийлик менен такыбалыктын бөлүнүүсү пайдалуу нерселерди сунуштап, коргогонго жана зыян нерселерден алыстата турган адамдарды жана топторду колдоодо. Бул жагдайды жеңилдете турган институттарды куруу кызыкчылыгын көтөрөт. Ислам – ишеним менен иш-аракеттин дини. Ар бир кылымдын өтүшү менен учурдагы абалдарга тиешелүү ачыкталган сөздү чечмелөөдөгү көйгөйлөрдү чечиш үчүн ылайыктуу билим менен жөндөмгө ээ болгон залкар адамдар жана топтор талап кылынат. Мындай жаңыланган дин сунуш кылган багыт адамдарды алардын учурундагы жана мейкиндигиндеги көйгөйлөрдү ийгиликтүү жеңүү үчүн жардам катары берилген. Исламдын алгачкы тарыхы бул боюнча үлгү болорлук мааниге ээ. Социалдык, экономикалык жана саясий реформаларды толук камтыган жаңы кайрылууну орнотуу мурда болуп көрбөгөндөй окуяларга алып келет.

Автор

Басма И. Абдельгафар Макасид институтунун вице-президенти жана мамлекеттик саясат доцент. Ал саясат, башкаруу жана мусулмандардын иштери боюнча эл аралык консультант. Ошондой эле, ал Катар Фондунун Исламдагы мамлекеттик саясат Мастер программасын негиздеген жетекчиси. Канаданын Федералдык Өкмөтүндө ар кандай саясат кызматтарын ээлеген жана Канада, АКШ, Сингапур, Малайзия, Түркия, Египет, Түштүк Африка сыяктуу мамлекеттердин окуу институттарында Ислам башкаруусу темасында лекцияларды окуган.

